

فصل ۱

ناحیه چیست؟

درس اول : تصور شما از یک ناحیه چیست؟

احساس کنید این نواحی با یکدیگر تفاوت دارند؟ آب و هوا؟
ناهمواری؟ پوشش گیاهی؟ زندگی جانوری؟ شکل خانه‌ها یا نوع
بهره‌برداری از محیط طبیعی و شیوه زندگی؟
شکل ۱ یک ناحیه مرطوب را نشان می‌دهد. در این ناحیه،

به شکل‌های زیر به دقت نگاه کنید. شاید یکی از آن‌ها
به ناحیه‌ای که شما در آن زندگی می‌کنید، شبیه باشد! شکل‌ها
را باهم مقایسه کنید. مجموعه این شکل‌ها، نواحی متفاوتی از
سطح زمین را نشان می‌دهند. چه عواملی سبب می‌شود که شما

بارندگی و رطوبت کافی موجب به وجود آمدن چمنزارهای وسیع شده و شرایط مناسبی را برای دامداری و پرورش گاو فراهم آورده است. سقف ساختمان‌ها با ریزش‌های جوی تناسب دارد. در شکل ۲ یک ناحیه شهری را مشاهده می‌کنید. قرار گرفتن این شهر در کنار دریا، امکان تجارت دریایی را فراهم کرده است. نوع ساختمان‌ها با فعالیت‌های اقتصادی ساکنان شهر انطباق دارد. وجود جمعیت زیاد و امور مربوط به تجارت موجب پدید آمدن ساختمان‌های بلند شده است. اکنون بگویید در شکل‌های ۳ و ۴ میان پدیده‌ها چه ارتباطی وجود دارد؟

همان‌طور که ملاحظه می‌کنید، میان اجزا و پدیده‌های هر شکل نوعی پیوستگی و هماهنگی و ارتباط متقابل وجود دارد که

آن را با سایر شکل‌ها متفاوت می‌سازد.

یکی از مفاهیم اصلی در علم جغرافیا مفهوم ناحیه^۱ است. جغرافیدانان از گذشته سطح زمین را به واحدهای جغرافیایی که در آن پدیده‌ها باهم تجانس و وحدت دارند، تقسیم کرده و سپس آنها را مورد مطالعه قرار داده‌اند. عامل تمایز این واحدهای جغرافیایی، تفاوت مکان‌ها و پدیده‌های موجود در آنهاست. این تقسیم‌بندی‌ها به منظور شناخت بهتر و آسان‌تر و علمی‌تر کردن مطالعات و تحقیقات درباره مکان‌ها صورت می‌گیرد تا برنامه‌ریزی صحیح‌تری برای آنها انجام شود.

درباره مفهوم ناحیه تاکنون تعاریف متعددی ارائه شده است. در این جا به دو نمونه از آنها اشاره می‌کنیم.

● ناحیه، بخشی از سطح زمین است که چهره‌های ظاهری مشابه در سراسر آن ویژگی خاصی را به وجود می‌آورد؛ به‌طوری که با بخش‌های مجاور خود متفاوت است.

● ناحیه، یک محدوده جغرافیایی است که در آن میان خصوصیات طبیعی، انسانی، اجتماعی و فرهنگی تجانس یا هماهنگی و وحدت نسبی وجود دارد.

بنابراین :

۱- ویژگی اصلی یک ناحیه، وحدت و همگونی نسبی عناصر طبیعی و انسانی است.

۲- یک ناحیه جغرافیایی با ناحیه مجاور خود متفاوت است.

زمین وجود ندارند و پیدا کردن آنها روی نقشه‌های جغرافیایی آسان‌تر از تشخیص آنها در سطح زمین است.

این معیارها ممکن است عوامل طبیعی مانند ناهمواری، آب و هوا، خاک، پوشش گیاهی و... باشد.

در این صورت، ناحیه کوهستانی، ناحیه قطبی، ناحیه خاک‌های چرنوزیوم، ناحیه جنگلی و نظایر آن خواهیم داشت.

ممکن است این معیارها مربوط به عوامل انسانی؛ مانند مذهب، زبان، نوع فعالیت اقتصادی باشند. در این صورت، می‌توان به ناحیه پیروان دین اسلام، ناحیه اقتصادی جنوب شرقی یا ناحیه صنعتی و نظایر آن اشاره کرد.

● باید توجه داشت که ناحیه‌بندی کاری صرفاً جغرافیایی است و براساس طرزتفکر یک جغرافیدان و شیوه کار او و به‌طور اختیاری صورت می‌پذیرد. انتخاب معیار و ملاک برای تعیین حدود یک ناحیه به ذهن و فکر جغرافیدان بستگی دارد.

● جغرافیدان‌ها براساس چه معیارهایی ناحیه‌بندی می‌کنند؟

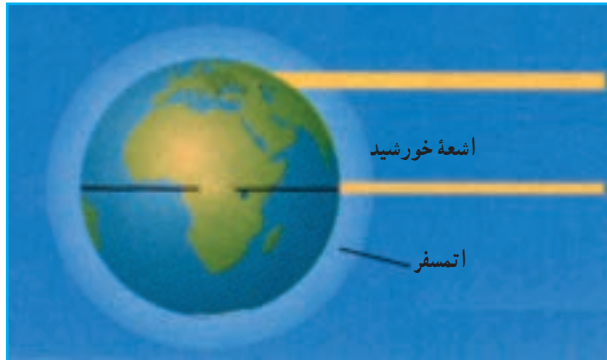
● وقتی که یک محیط جغرافیایی را براساس معیارهایی به واحدهای کوچک‌تر تقسیم کنیم، به‌طوری که هر واحد با واحد مجاور خود تفاوت داشته باشد، در واقع ناحیه‌بندی کرده‌ایم.

جغرافیدانان برای تعیین حدود یک ناحیه، یک یا چند معیار را به کار می‌گیرند و سپس با توجه به این معیارها، حدود یا مرزهای ناحیه را روی نقشه رسم می‌کنند. در واقع، این‌گونه مرزها در سطح

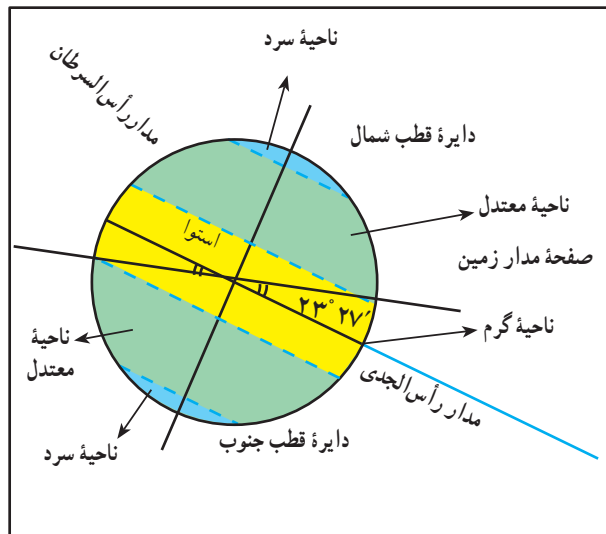
۱- برخی معتقدند منطقه یک واحد جغرافیایی وسیع‌تر از ناحیه است و ممکن است حتی چند ناحیه جغرافیایی را نیز شامل شود. برخی دیگر معتقدند واژه منطقه و ناحیه را می‌توان به جای یکدیگر به کار برد.

نواحی طبیعی

این امر موجب پدید آمدن سه ناحیه متفاوت از نظر دما می‌شود: ناحیه گرم (حاره)، ناحیه معتدل و ناحیه سرد (قطبی). به شکل ۶ توجه کنید.

شکل ۵- پرتوهای خورشید در مدار ۶۰ درجه به جهت مایل تابیدن، مساحتی دوبرابر ناحیه استوایی را در بر گرفته‌اند. مقدار انرژی گرمایی دریافتی توسط هر واحد سطح در این ناحیه تقریباً نصف منطقه استوایی است.

شکل ۶- سه ناحیه متفاوت از نظر دما

جغرافیدانان برای تقسیم‌بندی نواحی طبیعی از چند عامل استفاده می‌کنند که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: آب و هوا، پوشش گیاهی و خاک.

الف - آب و هوا

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های نواحی طبیعی شرایط آب و هوایی است. دما و بارش مهم‌ترین عناصر آب و هوایی به‌شمار می‌آیند.

● دما: دما در اثر تابش خورشید بر سطح زمین پدید می‌آید. اولین و مهم‌ترین تأثیری که خورشید بر جو «اتمسفر» می‌گذارد، گرم کردن هوای اطراف کره زمین به میزان نامساوی و متفاوت است.

به شکل ۵ توجه کنید. آیا همه نقاط سطح زمین به‌طور

یکسان از نور خورشید بهره‌مند می‌شوند؟

چون ارتفاع خورشید در طول روز، سال و مکان‌های مختلف فرق می‌کند، مقدار انرژی دریافتی و در نتیجه دمای هوا در مناطق مختلف، متفاوت است.

در عرض‌های جغرافیایی پایین و نواحی استوایی، نور خورشید در تمام ایام سال تقریباً به حالت قائم می‌تابد اما هر قدر به عرض‌های جغرافیایی بالاتر نزدیک‌تر می‌شویم، زاویه تابش مایل‌تر می‌شود. برای مثال، مقدار معینی از انرژی خورشید در منطقه استوا به یک متر مربع از سطح زمین می‌تابد و آن را به‌خوبی گرم می‌کند؛ در حالی که در عرض‌های جغرافیایی بالا همین مقدار انرژی به چندین متر مربع می‌تابد و به واحد سطح، انرژی کمتری می‌رسد. چرا؟

بر اساس چگونگی تابش اشعه خورشید، سه ناحیه کلی آب و هوایی از نظر دما پدید می‌آید:

- آب و هوای گرم با دمای میانگین سالانه بیش از ۲۰ درجه سانتی‌گراد

- آب و هوای معتدل با دمای میانگین سالانه ۲۰-۸ درجه سانتی‌گراد

- آب و هوای سرد با دمای میانگین سالانه کمتر از ۸ درجه سانتی‌گراد

بارش: یکی دیگر از عناصر مهم آب و هوایی، بارش است که در تقسیم‌بندی نواحی آب و هوایی از آن استفاده می‌کنند. آیا نقشه پراکندگی سالانه بارش جهان در سال گذشته را به خاطر دارید؟ آیا میزان بارش در همه جای کره زمین یکنواخت است؟ کدام نواحی جهان بسیار پربارش و کدام نواحی بسیار کم‌بارش هستند؟ در کشور ما نیز میزان بارش از مکانی به مکان دیگر، تفاوت‌های چشمگیری دارد.^۱ علاوه بر آن توزیع فصلی بارندگی نیز در کشور ما یکنواخت نیست. همچنین مقدار بارش روزانه نیز که شدت بارندگی را نشان می‌دهد، از مکانی به مکان دیگر متفاوت است. مقدار بارش روزانه یا شدت بارندگی از نظر مسائل مربوط به فرسایش خاک و کشاورزی اهمیت دارد. در کشور ما بالاترین بارش روزانه در سواحل جنوب و شمال اتفاق می‌افتد؛ برای مثال در بندر لنگه در یک روز معین ۲۰۰ میلی‌متر باران باریده است. به شکل ۷ توجه کنید. در این نقشه براساس ویژگی‌های عمده بارش از قبیل بارندگی سالانه، توزیع فصلی بارش و بالاترین

بارش روزانه، ایران به شش ناحیه بارشی تقسیم شده است: ۱- ناحیه خزری غربی ۲- ناحیه خزری شرقی ۳- ناحیه کردستان ۴- ناحیه آذربایجان و زاگرس ۵- ناحیه خراسان شمالی ۶- ناحیه داخلی. با توجه به نقشه بگویید پربارش‌ترین و خشک‌ترین ناحیه ایران کدام است؟

در شکل ۶ و ۷ نواحی متفاوت از نظر دما و نواحی بارش را مشاهده کردید. اما اقلیم‌شناسان برای تعیین نواحی آب‌وهوایی، به یک معیار بسنده نمی‌کنند و معمولاً از دو یا چند معیار به منظور ناحیه‌بندی اقلیمی استفاده می‌کنند.

برای مطالعه

جدول ۸- ویژگی‌های آماری نواحی بارشی ایران

نام ایستگاه	نسبت میانگین بالاترین بارش روزانه به بارش سالانه به درصد	میانگین بالاترین بارش روزانه به میلی‌متر	درصد بارندگی فصلی				میانگین سالانه بارش به میلی‌متر	ناحیه
			پاییز	تابستان	بهار	زمستان		
رامسر	۷	۹۳	۴۰	۲۰	۱۴	۲۶	۱۲۶۱	خزری غربی
گرگان		۹	۴۸	۳۰	۵	۴۳	۵۳۹	خزری شرقی
سنندج	۹	۴۸	۳۰	۵	۲۲	۴۳	۵۳۹	کردستان
زنجان - شهرکرد	۱۱	۳۳	۲۷	۳	۲۸	۴۲	۳۱۳	آذربایجان و زاگرس
مشهد	۱۱	۳۳	۲۷	۳	۲۸	۴۲	۳۱۳	خراسان شمالی
اهواز - ایرانشهر - یزد - سمنان	۱۹	۲۸	۲۳	۲	۱۹	۵۶	۱۵۴	داخلی

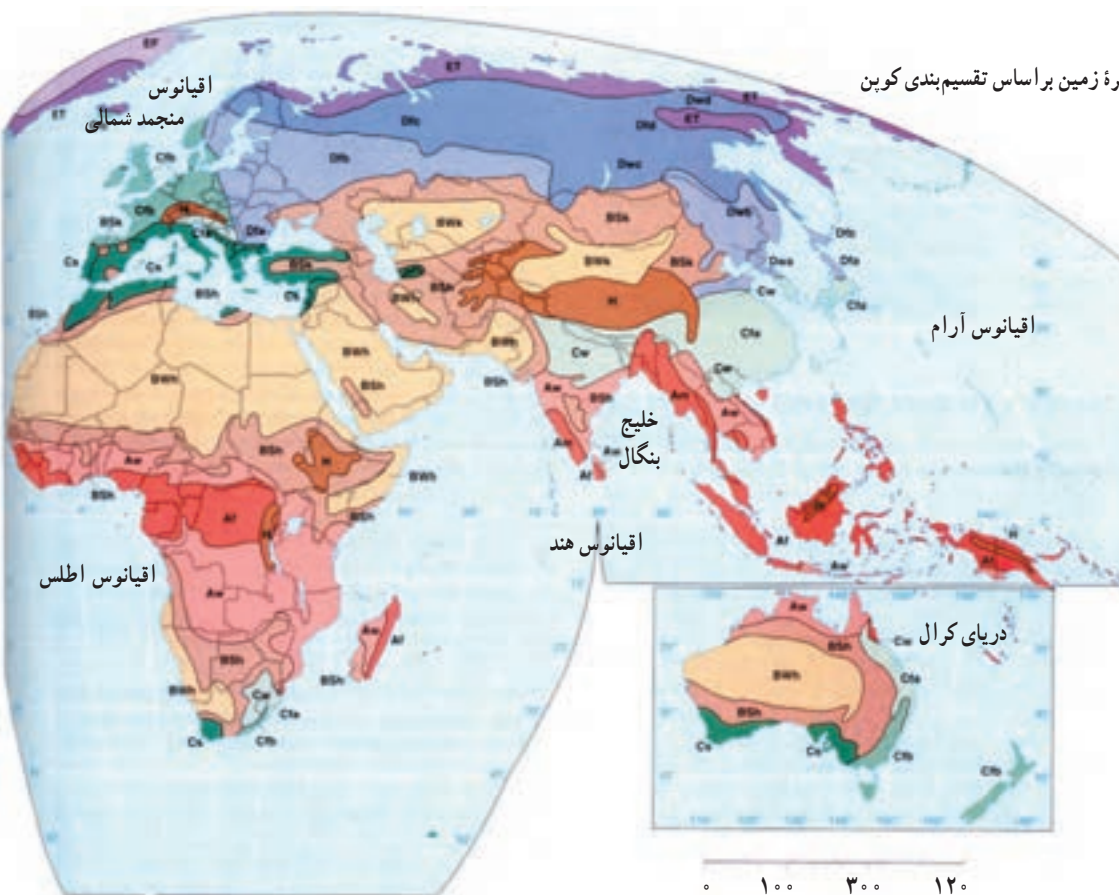
۱- مثلاً در دوره آماری (۱۳۶۳-۱۳۴۰) بندر انزلی با ۱۸۵ میلی‌متر بیشترین و بم با ۵۶ میلی‌متر بارندگی سالانه کمترین مقدار بارندگی را داشته‌اند و یا در طی سی سال (۱۳۷۵-۱۳۴۵) میانگین بارندگی سالانه در رشت ۱۴۰۱ میلی‌متر و در زاهدان ۸۴ میلی‌متر بوده است.

تعیین نواحی آب و هوایی

برای مثال، اقلیم حاره‌ای (A) نواحی‌ای را دربر می‌گیرد که دمای آنها در هیچ ماهی از سال کمتر از 18°C نیست و بارش سالانه بیش از تبخیر سالانه است (یعنی آب و هوای مرطوب استوایی). همچنین اقلیم سرد (D) نواحی‌ای را شامل می‌شود که در آنها دمای سردترین ماه سال کمتر از 3°C - بوده و در بیشتر مواقع بارش به صورت برف است (یعنی آب و هوای سرد).

اقلیم‌شناسان با استفاده از معیارهای مختلف، نواحی اقلیمی جهان را بررسی و تقسیم‌بندی کرده‌اند. یکی از معروف‌ترین این تقسیم‌بندی‌ها، طبقه‌بندی کوپن (۱۹۱۸م) است. این طبقه‌بندی براساس سه معیار بارش، دما و پوشش گیاهی انجام شده است. در طبقه‌بندی کوپن ابتدا با توجه به عوامل یادشده پنج گروه آب و هوایی از یکدیگر تفکیک می‌شوند (جدول ۱۰).

شکل ۹- نقشه نواحی آب و هوایی کره زمین براساس تقسیم‌بندی کوپن

آب و هواهای معتدل عرض متوسط C

- Cfa مرطوب جنب حاره‌ای
- Cw اقیانوسی
- Cfb مدیترانه‌ای

آب و هواهای سرد عرض متوسط D

- Dfa مرطوب قاره‌ای
- Dfb جنب قطبی (سرد)
- Dwc
- Dfd
- Dwd

آب و هواهای قطبی (بسیار سرد) E

- ET آب و هواهای توندرا
- EF یخبندان

H نواحی مرتفع

جدول ۱۰- گروه‌های اولیه تقسیم‌بندی کوپن

نام آب و هوا	پوشش گیاهی	بارش	دما	علامت
حاره‌ای	بارش و دما جهت رشد جنگل‌های حاره‌ای مناسب است.	بارش در تمام سال	هیچ ماهی سردتر از 18°C نیست.	A
خشک	جهت رشد درختان مناسب نیست.	کمبود بارش	دامنه دما زیاد است.	B
معتدل	بارش و دما برای رشد جنگل‌های خزانداز کافی است.	بارش در دوره سرد بیشتر از دوره گرم	سردترین ماه بین 3°C و 18°C قرار دارد.	C
سرد	بارش و دما برای رشد مخروطیان کافی است.	بارش در تابستان بیشتر از زمستان	سردترین ماه زیر 3°C است.	D
قطبی	به علت سرمای زیاد درخت نمی‌روید.	کمبود بارش	هیچ ماهی بالای 10°C نیست.	E

بیشتر بدانیم

هریک از گروه‌های اصلی آب و هوایی در تقسیم‌بندی کوپن به گروه‌های فرعی تقسیم می‌شود: مثلاً در اقلیم حاره‌ای (A)، آب و هوای گرم و مرطوب حاره‌ای در دوطرف استوا و Am آب و هوای موسمی است که مثلاً در جنوب شرقی آسیا وجود دارد و فرق آن با آب و هوای Af این است که میزان بارش در فصل سرد، کمتر از فصل گرم و تحت تأثیر بادهای موسمی است. در اقلیم خشک (B) گروه‌های فرعی چون آب و هوای بیابانی یا خشک Bw، آب و هوای نیمه‌بیابانی یا نیمه‌خشک Bs، بیابان‌های منطقه معتدل یا سرد Bwk و Bws نظایر آن وجود دارند.

جدول ۱۱- انواع آب و هوا و علامت اختصاری آن‌ها

ردیف	نام	علامت اختصاری
۱	گرم و مرطوب حاره‌ای	Af
۲	موسمی	Am
۳	خشک و مرطوب (ساوان)	Aw, As
۴	مرطوب جنب حاره‌ای	Cwa, Cfa
۵	مدیترانه‌ای	Csb, Csa
۶	اقیانوسی	Cfc, cfb
۷	قاره‌ای مرطوب	Dwa, Dwb
۸	جنب قطبی یا سرد	Dfa, Dfb
		Dws, Dwd
		Dfc
۹	توندرا	Et
۱۰	یخبندان	Ef
۱۱	بیابانی	Bwk, Bwh
۱۲	نیمه‌بیابانی	Bsr, Bsh

آب و هواهای گرم و مرطوب عرض پایین A	آب و هواهای خشک B
<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="width: 15px; height: 15px; background-color: red; margin-right: 5px;"></div> Af مرطوب استوایی </div> <div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="width: 15px; height: 15px; background-color: orange; margin-right: 5px;"></div> Am (خشک و مرطوب) ساوان </div>	<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="width: 15px; height: 15px; background-color: yellow; margin-right: 5px;"></div> BWh بیابانی </div> <div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="width: 15px; height: 15px; background-color: lightorange; margin-right: 5px;"></div> BWk نیمه‌بیابانی </div>

۱- معیارهای تشخیص یک ناحیه از ناحیه دیگر چیست؟

۲- ناحیه بندی یعنی چه؟

۳- چرا تشخیص مرزها و محدوده یک ناحیه روی نقشه آسان تر از روی زمین است؟ توضیح دهید.

۴- الف - کدام یک از معیارهای تقسیم نواحی، طبیعی و کدام انسانی است؟ ب - با توجه به هریک از معیارها دو ناحیه را مثال بزنید.

(آب و هوا) (مذهب) (نوع فعالیت اقتصادی) (خاک)

۵- چرا روی کره زمین، نواحی متفاوت از نظر دما پدید آمده است؟

*** تمرین کار با نقشه های موضوعی (برای مطالعه)**

با توجه به نقشه ۹ و راهنمای آن، نوع آب و هوا و علامت اختصاری مربوط به آن را در هر ناحیه بنویسید.

حوزه کنگو () مجمع الجزایر اندونزی () مغولستان ()
بنگلادش () پرتغال () صحرای بزرگ افریقا ()
انگلستان () گرینلند () نواحی مرکزی استرالیا ()

ب - پوشش گیاهی و زندگی جانوری

غذایی به شمار می روند؛ زیرا از طریق عمل فتوسنتز غذا می سازند و گیاه خواران و گوشت خواران به طور مستقیم و غیر مستقیم به آنها وابسته اند.

به شکل ۱۲ که اکوسیستم های اصلی سیاره زمین را نشان می دهد، توجه کنید. آیا می توانید بخش های غیرزنده آن را نام ببرید؟

شکل ۱۲- اکوسیستم های سیاره زمین

بخش زنده محیط زمین همان زیست کره (بیوسفر) است که همه موجودات زنده - یعنی گیاهان، جانوران و انسان - را شامل می شود. بخش های غیرزنده - یعنی سنگ کره، آب کره و هواکره - بر یکدیگر تأثیر می گذارند و در نتیجه، شرایط زندگی مطلوب را در زیست کره فراهم می آورند.

زیست کره از عمیق ترین نقاط اقیانوس ها تا لایه های زیرین جو گسترده شده است. در سطح زمین، زیست کره انواع موجودات را شامل می شود؛ از جانوران ذره بینی که در خاک زندگی می کنند تا درختان چوب قرمز کالیفرنیا که ۱۱۰ متر ارتفاع دارند.

به مجموعه ای از موجودات زنده و محیط طبیعی غیرزنده ای که این موجودات با آن در ارتباط اند، اکوسیستم می گویند. گیاهان و جانوران از طریق مبادله ماده و انرژی باهم ارتباط متقابل دارند. البته همه این فرایندها انرژی مورد نیاز خود را از خورشید به دست می آورند. گیاهان سبز تولید کنندگان اصلی و مهم ترین بخش زنجیره

تعیین نواحی گیاهی و جانوری

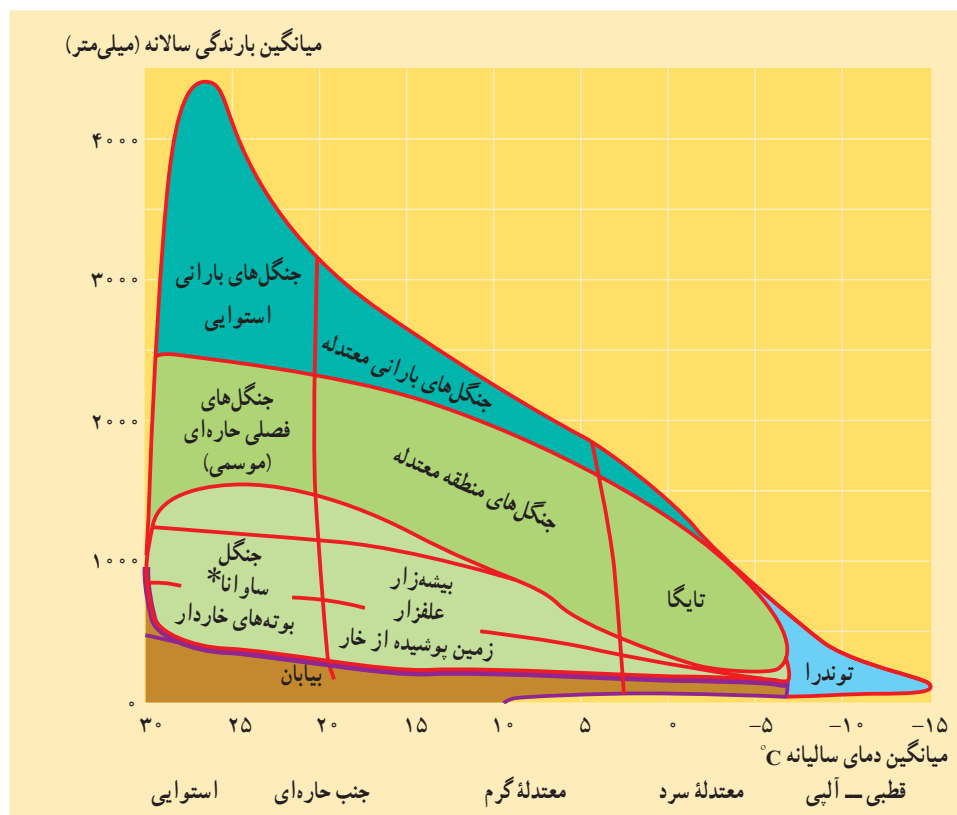
* تعداد و انواع گونه‌های گیاهی و جانوری از مکانی به مکان دیگر متفاوت است. با توجه به اهمیت گیاهان و جانوران، جغرافیدانان از گذشته به تعیین محیط‌های مختلف طبیعی پرداخته‌اند. در جغرافیای زیستی پراکندگی گونه‌های گیاهی و جانوری مطالعه می‌شود.

جغرافیدانان زیست‌کره (بیوسفر) را به بیوم‌های مختلف تقسیم کرده‌اند. آیا تعریف بیوم (زیست‌بوم) و نقشه پراکندگی بیوم‌ها را از سال گذشته به یاد دارید؟ چرا گروه‌های مشابه حیوانات و گیاهان در یک ناحیه خاص زندگی می‌کنند؟ این موضوع به عوامل مختلفی بستگی دارد که مهم‌ترین آنها آب و هواست. بین آب و هوا و گیاهان و جانوران یک ناحیه ارتباط زیادی وجود دارد؛ تا آن‌جا که ما برحسب آب‌وهوای یک ناحیه می‌توانیم پیش‌بینی کنیم که چه نوع بیومی در آن‌جا وجود دارد یا انواع موجودات زنده

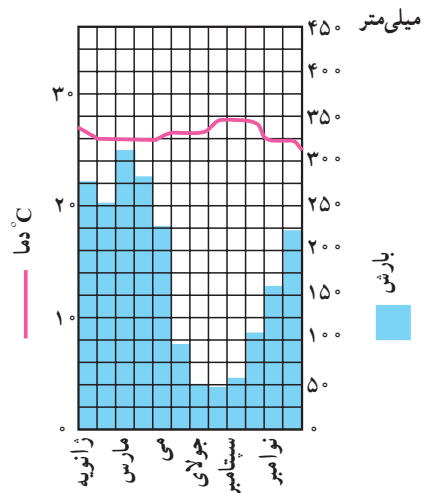
غالب در آن محیط کدام‌اند؟

به شکل ۱۳ توجه کنید. نوع بیوم با کدام عناصر آب و هوایی ارتباط دارد؟ چند مثال ذکر کنید.
البته مرز بین انواع بیوم‌ها تقریبی است؛ برای مثال، جنگل‌های استوایی در نواحی‌ای که بارندگی سالانه بین ۲۵۰۰ تا ۴۵۰۰ میلی‌متر و دمای میانگین بیش از ۲۰ درجه سانتی‌گراد است، می‌رویند.

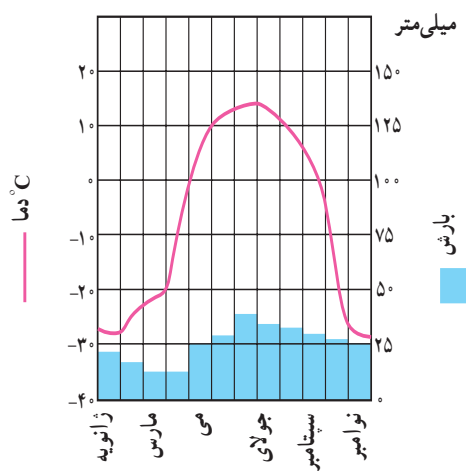
چرا در نواحی خشک نمی‌توان درختان پهن‌برگ را یافت؟ چرا انواع گیاهان خاردار در مناطق مرطوب دیده نمی‌شود؟ با افزایش میزان باران در نواحی استوایی، تنوع درختان و ارتفاع آنها بیشتر می‌شود. هرچه به سمت عرض‌های جغرافیایی بالاتر (به سمت قطبین) می‌رویم، به موازات کاهش بارش، قد درختان کوتاه‌تر می‌شود. همچنین در حواشی بیابان‌ها به علفزار و سپس بوته‌های خاردار تبدیل می‌گردند.

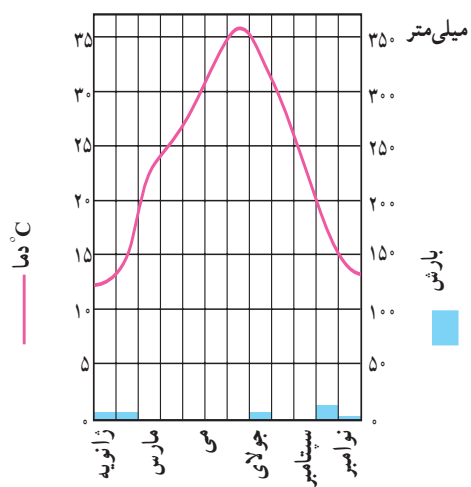
شکل ۱۳- انواع پوشش گیاهی در ارتباط با رطوبت و دما از قطب تا استوا

الف - برزیل: گرم و مرطوب حاره‌ای

ب - کانادا: جنب قطبی

ج - الجزیره: بیابانی

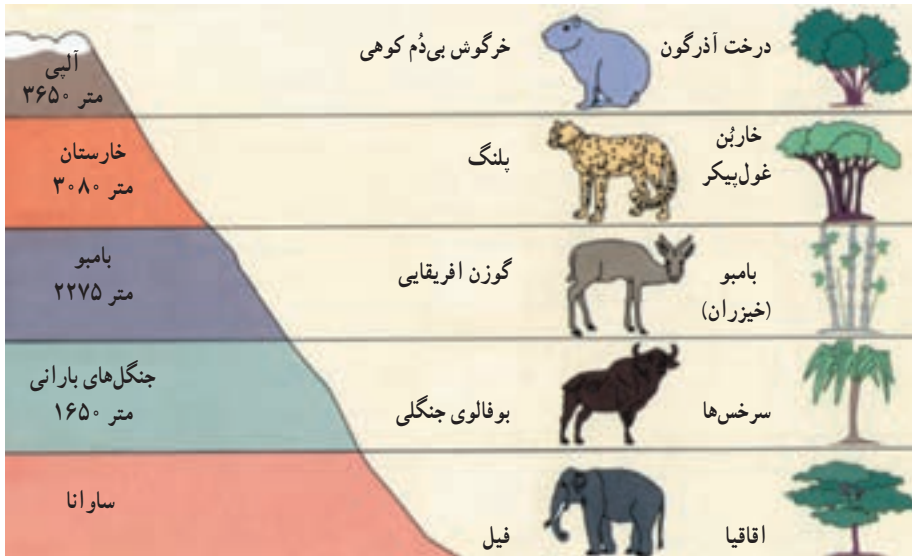

شکل ۱۴- رابطه زیست بوم‌ها با میانگین بارش و دما

* جانوران نمی‌توانند غذا بسازند؛ به همین دلیل، به گیاهان وابسته‌اند؛ بنابراین، نقاطی مانند نواحی استوایی که انبوه‌ترین پوشش گیاهی را دارند، پرجمعیت‌ترین و متنوع‌ترین نواحی جانوری هستند. البته تعیین حدود ناحیه جانوری به علت مهاجرت‌هایی که در طول سال انجام می‌دهند، مشکل‌تر و مرزهای این نواحی متغیر است.

* علاوه بر عامل آب و هوا، نوع خاک و ارتفاع نیز در چگونگی پراکندگی گیاهان و جانوران در نواحی خاص مؤثرند. به شکل ۱۵ دقت کنید.

شکل ۱۵- پراکندگی جانوران در ارتباط با ارتفاع (کوهستان نمونه، کنیا)

شکل ۱۵- پراکندگی جانوران در ارتباط با ارتفاع (کوهستان نمونه، کنیا)

- ۱- اکوسیستم را تعریف کنید.
- ۲- چرا گیاهان بر روی کره زمین نقش حیاتی دارند؟
- ۳- چرا تعیین مرز نواحی جانوری مشکل‌تر از نواحی گیاهی است؟
- ۴- الف - مهم‌ترین علت به وجود آمدن گونه‌های گیاهی و جانوری خاص در یک ناحیه، است.
ب - بیشترین تعداد و تنوع گونه‌ها در زیست‌بوم وجود دارد.

* تمرین کار با شکل و نمودار

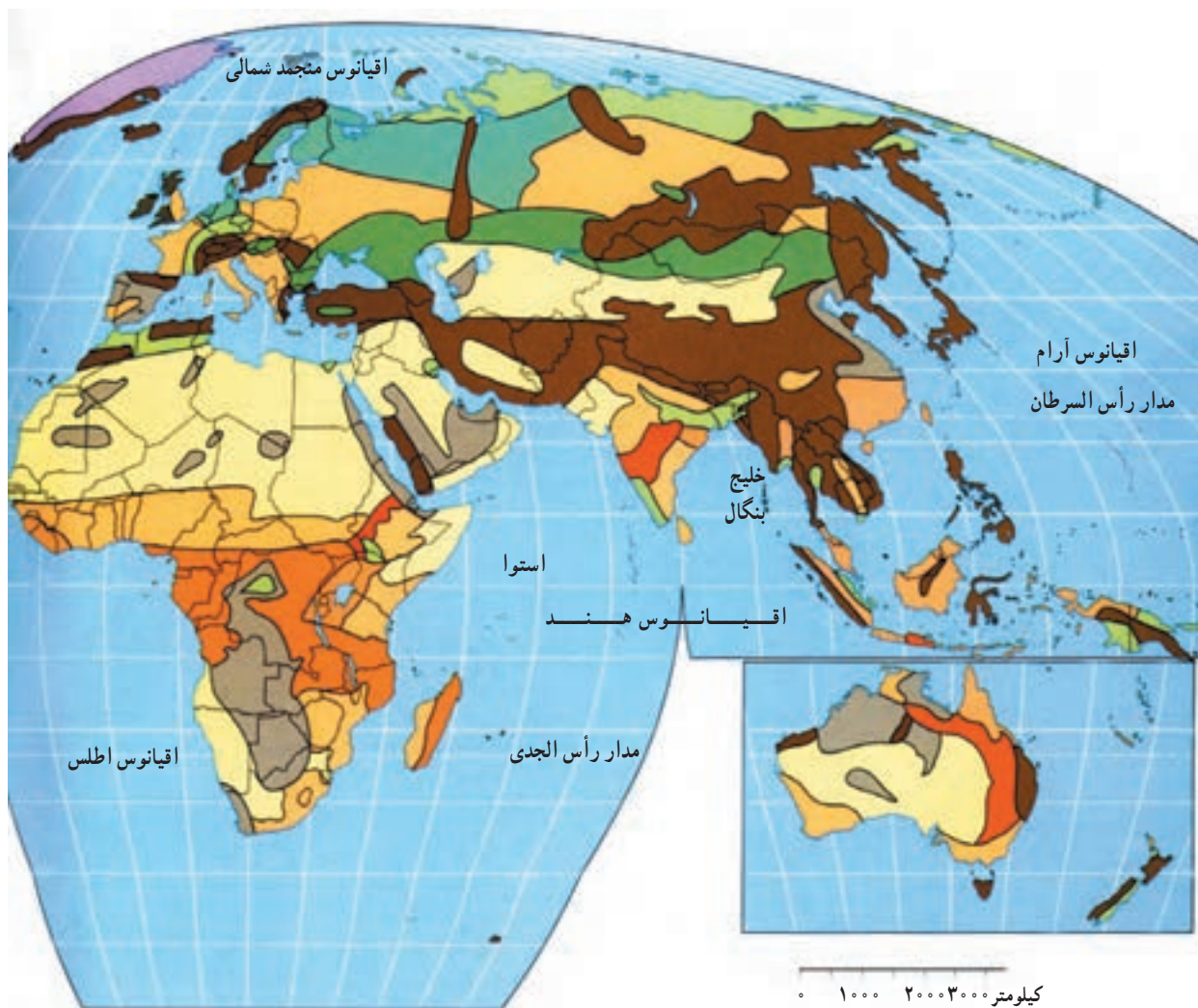
با توجه به شکل ۱۴، نمودارهای آب و هوایی را از نظر دما و بارش و عکس‌ها را از نظر نوع پوشش گیاهی مقایسه کنید. برای هر ناحیه چند سطر مطلب بنویسید. از شکل‌های ۹، ۱۳ و جدول ۱۰ نیز کمک بگیرید.

پ- خاک

دخالت دارند.

خاک علاوه بر مواد معدنی که حاصل هوازدگی سنگ‌هاست، دارای مواد آلی نیز می‌باشد. باقی‌مانده گیاهان و اجساد جانوران با گذشت زمان می‌پوسند و باعث ایجاد و افزایش هوموس خاک می‌شود. هوموس یا گیاهخاک به بخش آلی خاک گفته می‌شود.

گیاهان علاوه بر انرژی خورشید و آب به خاک نیازمندند. خاک محصول نهایی هوازدگی و نتیجه تخریب فیزیکی و شیمیایی سنگ‌ها و تجمع باقی‌مانده‌های در حال فساد جانوران است. در تشکیل خاک عوامل مختلفی چون سنگ بستر، آب و هوا، شیب زمین، زمان و فعالیت گیاهی و جانوری موجود در خاک

شکل ۱۶- نقشه پراکندگی انواع خاک‌ها در جهان

تعیین نواحی خاک

عوامل تشکیل دهنده خاک در نواحی مختلف سطح زمین متفاوت‌اند؛ بنابراین، در مناطق جغرافیایی خاک‌های گوناگونی از نظر ترکیب، رنگ، چسبندگی و سایر موارد پدید آمده است. به نقشه ۱۶ توجه کنید.

برای تعیین نواحی خاک، می‌توان روش‌ها و معیارهای مختلفی را به کار گرفت؛ مثلاً خاک‌ها را برحسب قابلیت کشاورزی، محل تشکیل و ترکیب شیمیایی دسته‌بندی کرد.

خاک‌های نواحی قطبی و نیمه سردسیر: در نواحی جنب قطبی شمال کانادا، اروپا و آسیا پوشش گیاهی عمدتاً از نوع جنگل‌های مخروطی است. در این نواحی پوشش گیاهی علف کمتر دیده می‌شود. به علت یخ‌بندان شدید و کندشدن عمل تجزیه، خاک این مناطق از نظر هوموس و ترکیبات کربنی فقیر است. معروف‌ترین خاک این ناحیه پودزول نام دارد.

خاک‌های نواحی معتدل: در این نواحی به‌علت بارش

نسبتاً کافی، گیاهان زیادی رشد می‌کنند. خاک نواحی معتدل حاصل خیز است و به همین دلیل، انواع محصولات کشاورزی در این نواحی کشت می‌شوند. از بهترین انواع خاک این نواحی می‌توان از چرنوزیوم نام برد که هوموس فراوان دارد و در جنوب روسیه، ناحیه پامپا در آرژانتین و بریری در امریکای شمالی دیده می‌شود.

خاک‌های نواحی مرطوب استوایی: در این ناحیه،

پوشش گیاهی انبوه و متنوع است اما در اثر بارش فراوان باران، کانی‌ها و هوموس خاک شسته می‌شود و خاک فقیر می‌گردد. خاک این ناحیه لاتریت نام دارد و به رنگ زرد یا قرمز است.

خاک‌های نواحی بیابانی: این خاک‌ها در نواحی خشک

کم گیاه یا فاقد گیاه تشکیل می‌شوند و هرچند کانی‌های فراوان دارند اما از نظر مواد آلی فقیرند (مانند سیروزوم).

شکل ۱۷- لُس در چین - لُس به نهشته‌های بادی ریزرس گفته می‌شود که سطح وسیعی از شمال شرق چین را پوشانده است. لُس زرد رنگ و بسیار حاصل‌خیز است. متأسفانه این ناحیه به علت طغیان‌های رودخانه هوانگهو و باران‌های شدید موسمی، حمل مداوم رسوبات، در معرض فرسایش شدید قرار گرفته است.

- ۱- چه عواملی در تشکیل خاک مؤثرند؟
- ۲- چرا نواحی مختلف خاک پدید آمده است؟
- ۳- جدول زیر را کامل کنید.

ویژگی	ناحیه	نوع خاک
.....	نواحی خشک و بیابانی	۱ ۱
به علت یخ‌بندان شدید از نظر هوموس و ترکیبات کربنی فقیر است.	۲ ۲
.....	۳ لاتریت ۳
خاک سیاه بسیار غنی و حاصل‌خیز	روسیه	۴ ۴

درس دوم : نواحی انسانی چگونه پدید می آیند؟

عوامل انسانی دربردارنده همه ویژگی‌های زندگی مردم از جمله زبان، دین، آداب و رسوم، عقاید و باورها، لباس، مسکن، شیوه فعالیت‌های اقتصادی، ساخت ابزارها و نوع بهره‌برداری از محیط است. بدین ترتیب، فعالیت انسان در سطح کره زمین موجب تبدیل چشم‌اندازهای طبیعی* به چشم‌اندازهای فرهنگی* می‌شود.

در این درس چند نمونه از عناصر فرهنگی را که موجب پدید آمدن نواحی و چشم‌اندازهای انسانی یا فرهنگی می‌شوند، بررسی می‌کنیم. زبان، دین و عوامل اقتصادی از جمله این عناصرند.

در گذشته، بیشتر باور براین بود که محیط طبیعی همه جنبه‌های زندگی انسان را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد و عوامل محیطی در زندگی انسان نقش تعیین‌کننده دارند. این نظریه به نظریه جبر محیطی معروف است. امروزه انسان با فعالیت‌های خود بر محیط طبیعی تأثیر چشم‌گیری گذاشته و با بهره‌گیری از دانش و فناوری بر عوامل طبیعی چیره شده است.

در درس اول به بررسی نقش عوامل طبیعی مؤثر در تقسیم‌بندی نواحی پرداختیم. در این درس، درباره نقش عوامل انسانی و چگونگی پیدایش نواحی با شما سخن می‌گوییم.

الف — زبان

زبان یکی از مهم‌ترین شاخص‌های فرهنگی است. زبان مشترک در میان افراد بشر وحدت ایجاد می‌کند.

● زبان‌های عمده دنیا

به جدول ۱ توجه کنید. تعداد زیادی از مردم جهان به یکی از زبان‌هایی که در این جدول آمده است، سخن می‌گویند. زبان ماندارین چینی زبانی است که ۸۵۳ میلیون نفر با آن تکلم می‌کنند. زبان انگلیسی، زبان اول ۳۳۰ میلیون نفر و یکی از زبان‌های رسمی و اداری در ۵۰ کشور جهان است.

زبان عربی، زبان قرآن و نیز زبان رسمی حدود ۲۰ کشور است و به همین دلیل اهمیت ویژه‌ای دارد. در واقع با وجود این‌که قرآن به بسیاری از زبان‌های دنیا ترجمه شده است ولی هنوز هم میلیون‌ها نفر از مسلمانان جهان آن را به زبان اصلی (عربی) می‌خوانند و می‌آموزند. برخی از زبان‌ها هم فقط در سطح بسیار کمی گسترش یافته‌اند و تنها چندصد نفر با آنها صحبت می‌کنند.

جدول ۱— زبان‌های مهمی که تعداد زیادی سخن‌گو دارند.
(میلیون نفر)

زبان	بومی یا مادری	کل سخن‌گویان
ماندارین	۸۵۳	۹۹۹
هندی	۳۴۸	۴۵۷
اسپانیولی	۳۴۶	۴۰۱
انگلیسی	۳۳۰	۴۸۷
بنگالی	۱۹۷	۲۰۴
عربی	۱۹۵	۲۳۰
پرتغالی	۱۷۳	۱۸۶
روسی	۱۶۸	۲۸۰
ژاپنی	۱۲۵	۱۲۶
آلمانی	۹۸	۱۲۴
فرانسه	۷۴	۱۲۶
مالایی-اندونزیایی	۵۴	۱۶۴

شکل ۲- نقشه پراکندگی خانواده‌های زبانی در جهان

به شاخه‌های مختلف تقسیم می‌شود. به شکل ۳ توجه کنید. یکی از زیرشاخه‌های زبان هند و اروپایی، هند و ایرانی است که خود به دو شعبه ایرانی و هندی تقسیم می‌شود. زبان ایرانی نیز دارای چهار شاخه به نام‌های فارسی، کردی، اوستایی و پشتو است.

۲- زبان‌های سامی و حامی (آفرو-آسیائیک): زبان سامی، زبان مردمان عرب و یهود و زبان حامی، زبان بعضی از مردم شمال آفریقا است.

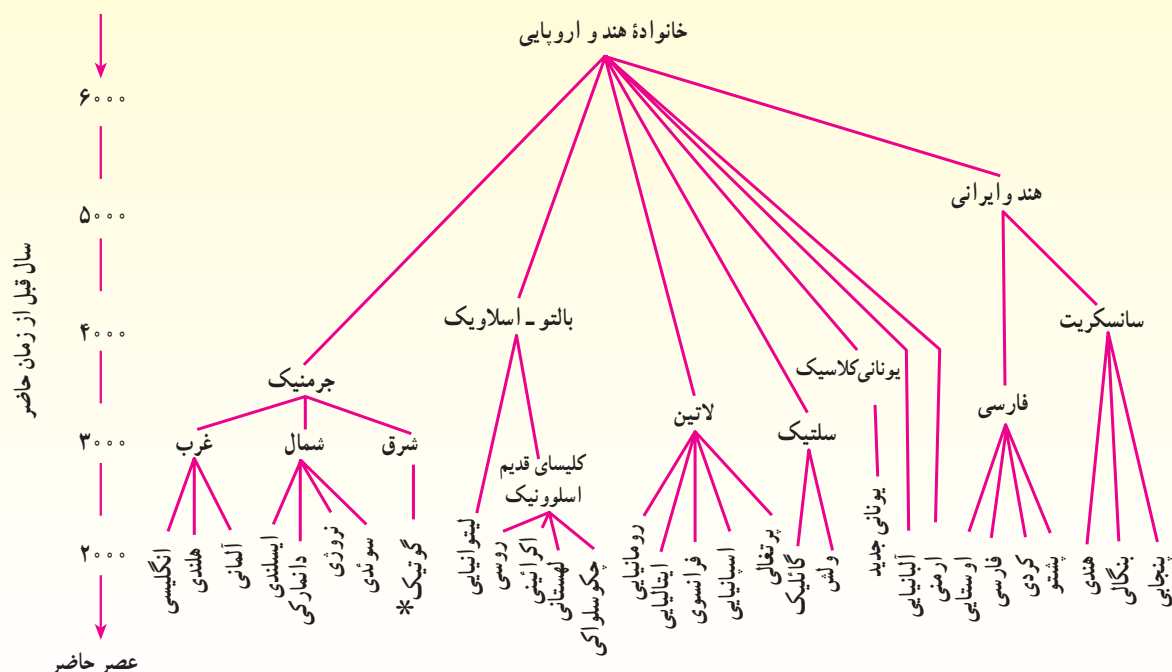
۳- زبان‌های آسیای شرقی: زبان مردم زردپوست ناحیه آسیای شرقی است. مانداین چینی یکی از معروف‌ترین شاخه‌های این زبان محسوب می‌شود.

به نقشه ۲ توجه کنید. در این نقشه گروهی از کشورها با یک رنگ مشخص شده‌اند. مردم این کشورها به زبان‌های مختلف صحبت می‌کنند (مثلاً ایران و آلمان) ولی ریشه زبان‌هایشان یکی است.

به آن دسته از زبان‌های دنیا که یک ریشه اصلی دارند خانواده زبانی می‌گویند.

کشورهای هم‌خانواده زبانی را می‌توان یک ناحیه قلمداد کرد. مهم‌ترین خانواده‌های زبانی جهان عبارت‌اند از:

۱- زبان‌های هند و اروپایی: این گروه بزرگ‌ترین و گسترده‌ترین گروه‌های زبانی دنیاست. زبان هند و اروپایی خود

شکل ۳- خانواده زبانی هند و اروپایی

- ۱- چشم اندازهای طبیعی چه تفاوتی با چشم اندازهای فرهنگی دارند؟ توضیح دهید.
- ۲- مهم ترین خانواده های زبانی دنیا کدام اند؟
- ۳- با توجه به شکل ۲ بگویید که قلمرو خانواده زبانی هند و اروپایی کدام قاره ها را شامل می شود؟ از هر قاره چند کشور را مثال بزنید.

ب - دین

زبانی و اقتصادی فراتر رفته و گسترش آنها تابع هیچ یک از این عوامل نبوده است.

به طور کلی، ادیان به دو گروه تقسیم می شوند:

الف- ادیان متکی بر یکتاپرستی مانند دین اسلام، مسیحیت،

دین یکی از مهم ترین عناصر فرهنگی جوامع بشری است.

هریک از ادیان از یک مکان معین ظهور یافته و سپس در سایر نواحی انتشار یافته اند. دین ها معمولاً از مرزهای سیاسی، نژادی،

پدیده پخش یا انتشار

پخش یا انتشار، فرایندی است که طی آن یک موضوع یا پدیده مثلاً زبان، مذهب، بیماری، شیوه لباس پوشیدن و ... در طول زمان از یک مکان به سایر مکان ها گسترش می یابد.

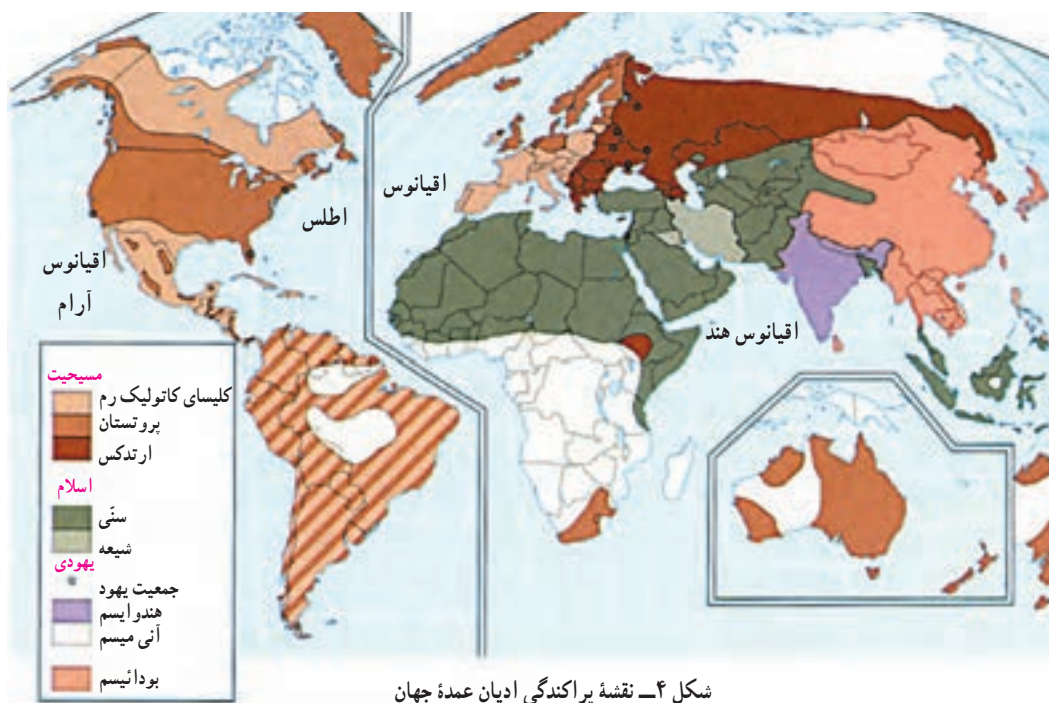
به محلی که پدیده پخش در آن جا شکل گرفته، قلب یا مرکز می گویند.

یهود و زرتشت. بیشتر است. این دین، شامل سه مذهب عمده کاتولیک، پروتستان و ارتدکس است.

ب- ادیان مبتنی بر پرستش غیرخدای یگانه مانند هندوئیسم، بودائیسیم، آنیسم* (مذاهب قبیله‌ای). به نقشه ۴ توجه کنید.

● امروزه بیش از یک میلیارد نفر از مردم جهان، مسلمان هستند و علاوه بر آسیا و آفریقا در سایر قاره‌ها نیز پراکنده شده‌اند. تشیع و تسنن دو مذهب بزرگ اسلام است.

● دین مسیحیت در آسیا ظهور کرد اما شمار پیروان آن در قاره اروپا، امریکا، استرالیا و نیوزیلند و کشور آفریقای جنوبی

بیشتر بدانیم

جغرافیدان‌ها سه نوع پخش را تعریف کرده‌اند:

✱ **پخش مجدد (مکان‌یابی دوباره)** که در آن، پدیده، مکان قبلی را ترک می‌کند و به مکان جدید می‌رود: مثل حرکت سیاه‌پوستان امریکا از روستاهای جنوبی به شهرهای شمالی یا مهاجرت مردم یک کشور به کشور دیگر.

✱ **پخش واگیر (مجاورتی)** که پدیده مستقیماً از یک مکان به مکان مجاور منتقل می‌شود؛ مثل گسترش بیماری وبا.

✱ **پخش سلسله مراتبی (گسترشی)** که طی آن پدیده‌ها به طور منظم از طبقات بالا به طبقات پایین منتقل می‌شوند؛ مثل انتشار یک نوآوری. مثلاً تلویزیون ابتدا در مادر شهرها و شهرهای بزرگ و سپس در شهرهای کوچک و بعد در روستاها گسترش یافت.

پدیده پخش از این نظر مهم است که موجب تغییر و گسترش نواحی و به وجود آمدن نواحی جدید و هم‌گرایی ناحیه‌ای می‌شود.

بیشتر چینی‌ها هستند. مذهب شینتو نیز در میان ژاپنی‌ها پیروان زیادی دارد. دین برهما بیشتر در شبه قاره هند گسترده شده است.

● دین بودایی و برهمایی بیشتر در محدوده قاره آسیا باقی مانده است و در قاره‌های دیگر پیروان زیادی ندارد. شاخه‌های بزرگ دین بودا، مذهب کنفوسیوس و تاوئی است و پیروان آن

دین و چشم‌اندازهای فرهنگی نواحی

گروه‌هایی از مردم که از دین مشترکی پیروی می‌کنند، یکی از انواع نواحی فرهنگی را پدید می‌آورند.

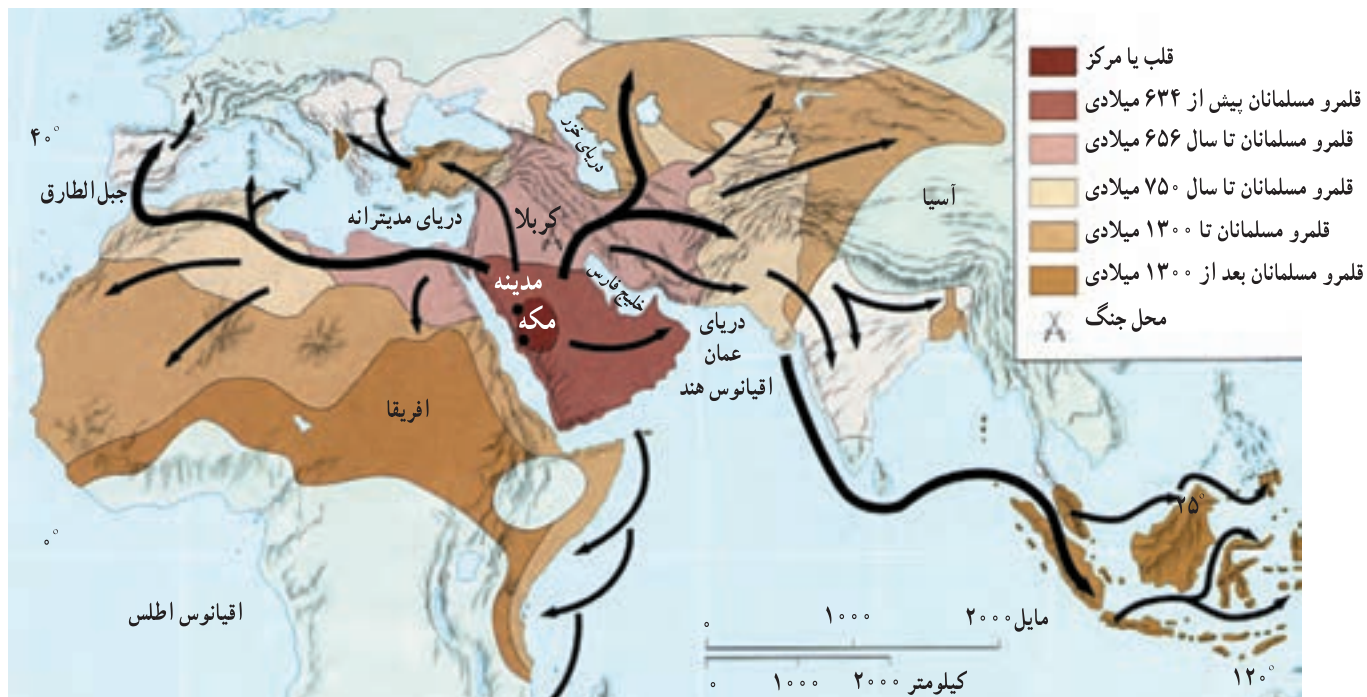
هریک از این گروه‌ها با توجه به تعالیم دینی خود در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و هنری، باورها و اعتقادات متفاوتی دارند و تأثیرات ویژه‌ای بر محیط پیرامون خود می‌گذارند؛ تأثیر دین و فرهنگ در برخی از شهرهای جهان به آن اندازه است که به آنها نقش مذهبی یا زیارتگاهی داده است. گسترش شهرهای زیارتگاهی متناسب با تعداد پیروان آن در سراسر جهان بوده است. شهرهای مذهبی دارای مرکز و میدانی‌اند که جایگاه مقدس شهر بوده که گسترش سایر نواحی شهر از آن متأثر است. اهمیت مذهبی این شهرها و گردهم آمدن هزاران زائر جهت انجام فرائض مذهبی سبب توسعه اقتصادی آنها در زمینه‌هایی چون ایجاد هتل‌ها، بانک‌ها، آژانس‌های مسافرتی، فروشگاه‌های بزرگ، گسترش فرودگاه‌ها و... شده است. روزهای تعطیل نیز در ادیان مختلف، متفاوت است که بر فعالیت‌های اقتصادی و سایر امور زندگی تأثیر دارد. در نواحی دارای یک دین مشترک، معمولاً سبک معماری و شهرسازی شبیه هم و با ناحیه مجاور متفاوت است.

شکل ۵ — خانه کعبه، مکه معظمه

شکل ۶ — چشم‌اندازی از شهر واتیکان

شکل ۷- نقشه مراحل تاریخی پخش اسلام در جهان

بیشتر بدانیم

اندیشه و تفکر اسلام به صورت غیر قابل وصفی در ایجاد و بازسازی پدیده‌های جغرافیایی مؤثر واقع شد و در مدت کمتر از یک قرن بخش زیادی از جهان را فرا گرفت. هزاران مسجد، رصدخانه، مرکز علمی، کتابخانه و کارگاه صنعتی ساخته شد و سرزمین‌های پهناوری را از پیرنه در اروپا تا هیمالیا در آسیا، زیر پوشش قرار داد. مسلمانان آثار علمی و هنری درخشانی را به جهان عرضه کردند که از آن جمله می‌توان به ریاضیات، معماری، ادبیات و پژوهش‌های علمی اشاره کرد. علاوه بر اینها اهتمام خاص به علم جغرافیا نزد مسلمانان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود. علت توجه مسلمانان به این علم، به سفر معنوی حج، تعیین قبله و یافتن زمان دقیق شرعی، ارضای حس کنجکاوی و کشف سرزمین‌های جدید، نگهداری سرزمین‌های فتح شده و فعالیت‌های بازرگانی با آن سرزمین‌ها مربوط می‌شد.

۱- آیا نقشه پراکندگی ادیان عمده جهان با مرزهای سیاسی کشورها انطباق دارد؟ برای پاسخ خود مثال بیاورید.

۲- با ذکر چند مثال بگویید که عقاید و باورهای دینی بر چشم‌اندازهای محیطی چه تأثیری می‌گذارد؟

* تمرین کار با نقشه‌های موضوعی

یک نقشه گنگ جهان را تهیه کنید که مرزهای سیاسی کشورها روی آن مشخص شده باشد. سپس قلمرو کشورهای مسلمان را روی آن به چهار گروه تقسیم کنید و آن را براساس راهنمای زیر رنگ بزنید.

آسیای جنوب غربی آسیای مرکزی آسیای جنوب و جنوب شرقی آفریقا

پ - عوامل اقتصادی

معیار دیگری که برای تقسیم بندی نواحی به کار می رود، عوامل اقتصادی است :

* برای مثال در نواحی مختلف، محصولات کشاورزی

متفاوتی به عمل می آید. از آن جا که عواملی چون آب و هوا، نوع خاک، دسترسی به ماشین آلات، سم و کود و نظایر آن در مکان های مختلف، متفاوت است، نواحی گوناگون براساس نوع محصولات کشاورزی پدید آمده است. به شکل ۸ توجه کنید.

شکل ۸ - نقشه نواحی عمده کشت محصولات و کاربری زمین کشاورزی در ایالات متحده آمریکا

و تصویری و ابزارهای برقی اختصاص یافته است، نمونه هایی از این گونه نواحی اند.

* شیوه های تجارت و بازرگانی نیز در برخی نواحی چشم اندازهای خاصی به وجود می آورد که این گونه نواحی را از نواحی مجاور متمایز می سازد. به شکل ۱۰ که در آن، نوعی خاص از عرضه و فروش محصولات نشان داده می شود، توجه کنید.

* گاهی در برخی از نواحی استخراج نوعی از منابع معدنی یا تولید یک کالا تخصصی می شود. علل عمده چنین پدیده ای نزدیکی به معادن، دسترسی به سرمایه، نیروی کار، بازار مصرف و امکان حمل و نقل آسان است. ناحیه نفت خیز اطراف خلیج فارس، ناحیه بوت در ایالت مونتانا، آمریکا - که به تولید و استخراج مس مشهور است - و ناحیه آسیای جنوب شرقی که به تولید وسایل صوتی

شکل ۹ - ناحیه صنعتی رور (Ruhr) آلمان، مرکز صنایع سنگین در اروپا با بیش از ۲۲ شهر و شهرک و تولید ۳۰ درصد زغال و ۲۰ درصد فولاد اروپا.

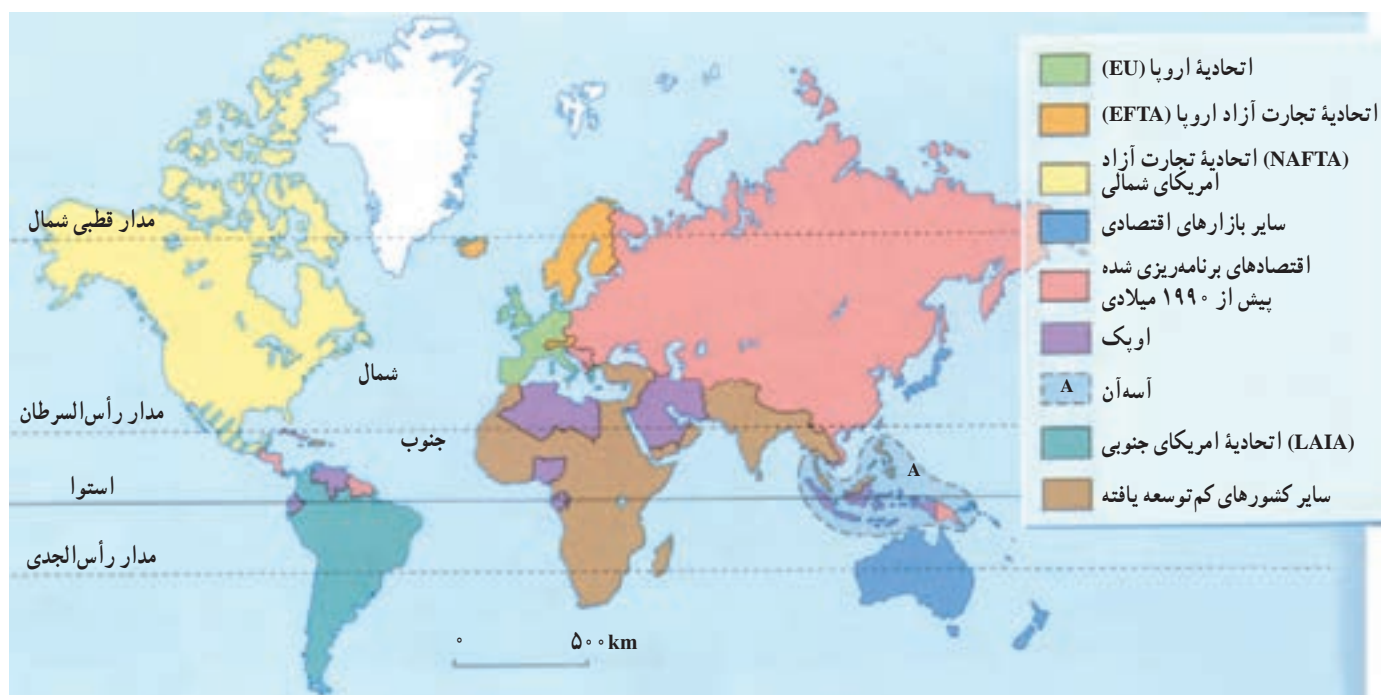

شکل ۱۰- یک بازار شناور در بانکوک، تایلند

نظر توسعه انسانی روی نقشه نمایش داده می‌شوند. برخی از صاحب‌نظران بادر نظر گرفتن عوامل مختلف اقتصادی و اجتماعی، جهان را به دو ناحیه عمده شمال (توسعه یافته صنعتی) و جنوب (در حال توسعه) تقسیم می‌کنند. *

سازمان‌ها و اتحادیه‌های اقتصادی و تجاری نیز که موجب به هم پیوستن کشورهای عضو می‌شوند، می‌توانند نواحی خاصی را به وجود آورند. به شکل ۱۱ توجه کنید.

* از دیگر ملاک‌های تقسیم‌بندی نواحی، عامل ثروت و فقر یا توسعه یافتگی و توسعه نیافتگی است. در سال گذشته با برخی ملاک‌های اندازه‌گیری توسعه یافتگی آشنا شدید و آموختید که این ملاک‌ها از نظر صاحب‌نظران متفاوت‌اند. یکی از معیارهای رایج در تقسیم‌بندی نواحی، میزان درآمد سرانه کشورهای یا نواحی است. برای اندازه‌گیری توسعه انسانی سه عامل قدرت خرید، میزان باسوادی و امید به زندگی مورد توجه قرار می‌گیرند و پس از جمع این سه عامل و به دست آوردن یک شاخص، نواحی مختلف از

شکل ۱۱- نقشه نواحی عمده تجاری جهان در سال ۱۹۹۴ میلادی

مرزهای ناحیه

قابل تغییرند؛ مثلاً با فعالیت‌های انسانی ممکن است پوشش گیاهی خاص یک ناحیه از بین برود یا کشت نوعی دیگر از محصولات در مجاورت کشت قبلی انجام‌پذیرد یا جایگزین آن شود. همچنین در اثر پدیدهٔ پخش یا انتشار ممکن است ناحیهٔ جدیدی در دل ناحیهٔ قبلی شکل بگیرد که از نظر زبان، دین، نژاد و غیره با ناحیهٔ قبلی تفاوت داشته باشد.

* تعیین مرزهای دقیق نواحی کار دشواری است. البته مرز نواحی طبیعی (مثلاً خاک‌های چرنوزوم یا زیست‌بوم جنگل‌های استوایی) را آسان‌تر از نواحی فرهنگی و انسانی می‌توان تعیین کرد. چرا؟
مرزهایی که بر روی نقشه‌ها ترسیم می‌شود، قراردادی‌اند و در واقع، در روی زمین وجود ندارند. علاوه بر این، مرزهای نواحی

کانون ناحیه

ناحیه کاسته می‌شود تا سرانجام این عوامل ناپدید می‌گردند. یک مثال خوب در این مورد، پوشش گیاهی نواحی (زیست‌بوم‌ها) است. به شکل ۱۲ توجه کنید. آیا می‌توانید دربارهٔ کانون ناحیه مثال‌های دیگری از نواحی طبیعی و انسانی، ذکر کنید؟

* هر ناحیهٔ جغرافیایی دارای کانون و مرکزی است که عوامل وحدت و تجانس به‌خوبی در آن دیده می‌شوند. همین عوامل – که پیش از این دربارهٔ آنها خواندیم – یک ناحیه را از ناحیهٔ مجاور متفاوت می‌سازند. اگر از کانون یک ناحیهٔ جغرافیایی به اطراف آن حرکت کنیم، می‌بینیم که به تدریج از ویژگی‌ها و خصوصیات آن

شکل ۱۲ – ساوانا یک ناحیهٔ انتقالی بین صحرای آفریقا و جنگل‌های بارانی استوایی است. با کم شدن بارندگی به سمت صحرا، علف‌های ساوانا کوتاه‌تر و تُنک‌تر می‌شوند و کم‌کم به مراتع مداری که از علف‌های کوتاه‌قد به‌وجود آمده‌اند، تبدیل می‌گردند. این مراتع در حاشیهٔ صحرا به علت خشکی هوا به استپ‌های بیابانی تبدیل می‌شوند.

با استفاده از روش‌های آماری و کمی (فراوانی تکرار پدیده‌ها در واحد سطح، ضریب هم‌بستگی و ...) میزان وحدت و تجانس را در یک ناحیه تعیین می‌کنند و آن را به‌وسیلهٔ نقشه نمایش می‌دهند.

روش‌های جدید ناحیه‌بندی

امروزه برای ناحیه‌بندی از روش‌های جدید نقشه‌کشی، تفسیر عکس‌های هوایی، سیستم‌های اطلاعات جغرافیایی* و به‌ویژه روش‌های آماری و ریاضی استفاده می‌شود. جغرافیدانان پس از تعیین معیارها و شاخص‌های ناحیه‌بندی

برخی از مردم، واحدهای جغرافیایی (نظیر قاره‌ها) یا واحدهای سیاسی (کشورها) را با ناحیه اشتباه می‌کنند. مثلاً قارهٔ آفریقا یک ناحیه قلمداد نمی‌شود؛ زیرا از نظر معیارهای طبیعی و فرهنگی متجانس نیست. نواحی شمال آفریقا با جنوب اروپا از نظر ویژگی‌های طبیعی یک ناحیهٔ منفرد در حوضهٔ مدیترانه محسوب می‌شود. کشورها، ایالت‌ها و استان‌ها را نیز همیشه نمی‌توان نواحی جغرافیایی نامید. مرزهای سیاسی و اداری بر مبنای انتخاب انسان‌ها تعیین شده‌اند و معمولاً مرز نواحی جغرافیایی و سیاسی — اداری بر هم منطبق نیست. یک بار دیگر با دقت به نقشه‌های نواحی جغرافیایی مانند ادیان، نواحی آب و هوایی، خانواده‌های زبانی نگاه کنید. آیا این نواحی با مرز کشورها انطباق دارند؟

- ۱- چرا نواحی مختلف کشاورزی پدید می‌آیند؟ توضیح دهید.
- ۲- مرزهای نواحی ثابت‌اند یا متغیر؟ مثال بزنید.
- ۳- امروزه برای ناحیه‌بندی از چه روش‌هایی استفاده می‌شود؟
- ۴- چند ناحیه در کشور ایران یا سایر نقاط جهان مثال بزنید که عامل صنعت یا استخراج منابع معدنی موجب شکل‌گیری آنها شده باشد.

مطالعهٔ موردی

(۱)

جهان اسلام

در جهان امروز، مسلمانان در بخش‌های گسترده‌ای از کرهٔ زمین پراکنده شده‌اند و حدود $\frac{1}{5}$ جمعیت دنیا را تشکیل می‌دهند. قارهٔ آسیا اولین کانون تمرکز مسلمانان جهان است. کشورهای اسلامی این قاره در خاورمیانه، آسیای مرکزی و آسیای جنوب و جنوب شرقی قرار دارند.

* جمهوری اسلامی ایران، ترکیه و مصر از پرجمعیت‌ترین کشورهای مسلمان منطقهٔ خاورمیانه محسوب می‌شوند.

* جمهوری‌های ازبکستان، قرقیزستان، تاجیکستان، ترکمنستان و قزاقستان در آسیای مرکزی قرار دارند. این کشورها پس از فروپاشی اتحاد شوروی استقلال یافته‌اند و اکثریت مردم آنها را مسلمانان تشکیل می‌دهند. در آسیای جنوبی، در سال ۱۹۹۶م. بیش از ۲۵۶ میلیون نفر مسلمان فقط در دو سرزمین پاکستان و بنگلادش زندگی می‌کردند. علاوه بر این، شمار مسلمانان در کشورهای هند، برمه، سیلان و مالدیو قابل توجه است؛ به‌طوری که ۱۲ درصد جمعیت کشور هند — دومین کشور پرجمعیت جهان — را مسلمانان تشکیل می‌دهند.

* در آسیای جنوب شرقی، شمار مسلمانان در کشورهای اندونزی و مالزی قابل توجه است.

شکل ۱۳- نقشه قلمرو کشورهای اسلامی

قاره آفریقا دومین مرکز مهم سرزمین‌های اسلامی محسوب می‌شود. منطقه مسلمان‌نشین آفریقا در شمال آن قرار دارد. این ناحیه از شمال به دریای مدیترانه، از جنوب تا منطقه ساوان، از شرق تا دریای احمر و از غرب تا اقیانوس اطلس گسترده شده است.

تعداد قابل توجهی از مسلمانان نیز در قاره‌های اروپا و آمریکا زندگی می‌کنند و اقلیت مسلمان قلمداد می‌شوند. دو کشور آلبانی و سورینام سرزمین‌های مستقل اسلامی این دو قاره‌اند.

● کشورهای جهان اسلام از نظر توسعه اقتصادی و انسانی همگون نیستند ولی در باره‌ای موارد اشتراکات فراوانی دارند. اغلب کشورهای اسلامی از نظر منابع و ذخایر زیرزمینی و طبیعی چون نفت، گاز طبیعی، زغال سنگ، فسفات مس، روی، کائوچو و ... بسیار غنی‌اند. حدود ۶۵/۵ درصد ذخایر نفت جهان در میدان‌های نفتی اطراف خلیج فارس قرار دارد. به دلیل وجود این منابع بی‌کران در سرزمین‌های اسلامی، همه آنها در دوره یا دوره‌هایی از تاریخ خود به بلای شوم استعمار دچار شده‌اند. از طرفی، بیشتر کشورهای اسلامی به علت دخالت کشورهای قدرتمند و ضعف فناوری و کمبود نیروی انسانی متخصص قادر به بهره‌برداری از منابع خود نیستند. به همین دلیل، در شمار صادرکنندگان منابع و محصولات خام اولیه به قیمت ارزان و واردکنندگان کالا به قیمت گران‌تر از کشورهای توسعه یافته درآمده‌اند و از نظر اقتصادی به دولت‌های ثروتمند وابسته شده‌اند.

● جهان اسلام موقعیت مکانی ویژه‌ای دارد و ۲۴ درصد اراضی جهان را به خود اختصاص داده است. وسعت کشورهای اسلامی به بیش از ۳۰ میلیون کیلومتر مربع می‌رسد. موقعیت جغرافیایی کشورهای اسلامی نیز ممتاز است. تنگه‌ها و آبراهه‌های معروف چون کانال سوئز، تنگه جبل الطارق، بوسفورداردانل، باب المندب و مالاکا همگی در قلمرو کشورهای اسلامی قرار دارند.

● وجود منابع ثروت - به‌ویژه نفت - و قرار گرفتن در موقعیت جغرافیایی ممتاز، موجب شده است که

دولت‌های متجاوز، به‌ویژه آمریکا به انواع جنگ افروزی در خاورمیانه – که قلب جهان اسلام است – دست بزنند.

از جمله مشکلات کشورهای اسلامی، نبود وحدت بین کشورها به خصوص در مرکز (جنوب غربی آسیا) و اختلافات مرزی و جنگ‌های متعدد است. مشکل دیگر، رژیم اشغالگر قدس (اسرائیل) است که به عنوان پایگاه آمریکا و قدرت‌های متجاوز دیگر با هدف تسلط بر سرزمین‌های اسلامی در این ناحیه ایجاد شده و مردم مظلوم فلسطین را از خانه و کاشانه خود آواره کرده است.

اگر کشورهای اسلامی دست به دست هم بدهند و متحد شوند، جهان اسلام می‌تواند در برابر قدرت‌های متجاوز ابراز وجود کند. کشورهای اسلامی صادرکننده نفت نیز باید از اتکا به نفت دست بردارند و با بالابردن توان فناوریانه (تکنولوژیکی) خود در زمینه تولید و صدور کالاهای صنعتی به‌طور جدی اقدام کنند.

● سازمان کنفرانس اسلامی

این سازمان در سال ۱۹۷۲ میلادی با تصویب اساسنامه‌ای به‌صورت رسمی تأسیس شد.

شکل ۱۴- اجلاس سران کشورهای اسلامی در تهران - ۱۳۷۶

سازمان کنفرانس اسلامی ۵۵ عضو دارد و با هدف افزایش هم‌بستگی و همکاری در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، حفظ استقلال و تمامیت کشورهای عضو، ریشه‌کن کردن استعمار و حمایت از مردم فلسطین و تلاش برای برقراری صلح و آرامش بین‌المللی به‌وجود آمده است. یکی از اصول مهم این سازمان، حل اختلافات و منازعات کشورهای عضو از طریق مذاکره یا موافقت با داوری و امتناع از به کار بردن زور و تهدید علیه استقلال سیاسی کشورهای عضو است.

بحث گروهی

*** درباره قابلیت‌ها و مشکلات کشورهای اسلامی به‌طور گروهی بحث کنید و پیشنهادهای خود را برای رفع این مشکلات بنویسید و به کلاس ارائه کنید.**